

Абдыбалиева К.

КАРКЫРАНЫН КАРДЫККАН ҮНҮНДӨ

Абдыбалиева К.

КЛИКОМ ПЕРЕЛЕТНОЙ ПТИЦЫ

K. Aabybalieva

THE LAMENT OF THE MIGRATORY BIRD

УДК: 615.83:557

XX-XXI кылымдардын гениалдуу, дүйнөлүк жазуучусу Ч. Айтматов улуу гуманист, терең ойчул философ, элдик жомоктор менен мифтерге астейден көңүл буруп, аларды өз өнөрканасында изги пайдаланган этнопедагог, адамдын жан дүйнөсүн туура аңдап түшүнө билген психолог, аны кантип турмуш – тиричиликте колдоно билүүнү үйрөткөн психодидакт болгону менен өзгөчөлөнөт. Бул макалада автор, Айтматовдун чоң-чоң чыгармаларын талдабай, бир гана кыска икаясын – келгин куштун ый-муңун аңдап, ачып берүүнү ниеттенген. Кичине көлөмдөбү, чоң романдабы улуу гений өзүнүн улуу идеяларын – биз баарыбыз, адамдар да, жан-жаныбар, жаратылыш да биргебиз, бир кемеде-биз, качан адам өз асылдыгын, баардыгы үчүн жоопкер экенин түшүнөт, – деген өзөк ойлорун кызыл сызык менен берип барары таасын көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: руханий, баймаана, психолог, психодидакт, кардыккан, кошок, ый-ыр, өмүр-өнөр, тарбия өзөгү.

Гениальный писатель XX-XXI вв. мирового значения Ч. Айтматов – великий гуманист, глубоко мыслящий философ, вооруженный во плоти народными сказками и легендами этнопедагог, тонко понимающий духовный мир человека психолог, умело применяющий эту психологию в своей повседневной жизнедеятельности, и обучающий этому процессу всех – психодидакт. В этом его уникальность. В этой статье, автор не берет за большие творения Айтматова. Его выбрана короткая притча «Плач перелетной птицы», целью которой является раскрытие единой цепи, преемственности великих идей Айтматова от малых сочинений до глыб – романов. Она кроется в том, что все – человек, животные, твари, природа – едины, мы в одной лодке, за сохранность как наиболее разумное существо – человек в ответе. Его ответственность задействует, если он глубоко понимает драгоценность жизни, сам изо дня в день остается человеком. Это – лейтмотив творчества Айтматова и в названной притче он красной линией проходит, что и доказано в данной статье.

Ключевые слова: духовный, одухотворенный, психолог, психодидакт, хриплый, отпевание, песнь-плач, жизненный искусств, стержень воспитания.

Of world significance the brilliant writer Ch. Aitmatov – a great humanist, a deep-minded philosopher, armed with folk tales and legends in the flesh of the ethno pedagogy, a psychologist who finely understands the spiritual world of man, skillfully using this psychology in life activity, and psychodidacticism that teaches this process. This is its uniqueness. In this message, the author does not take up the great works of Aitmatov. She chose a short parable “The Lament of the Migratory Bird”, the purpose of which is to uncover a single chain, the continuity of Aitmatov’s great ideas from small writings to powerful novels. It lies in the fact that everything – man, animals, creatures, nature – are one, we are in a boat, for safety as the most rational being – man is responsible. His responsi-

bility involves, if he deeply understands the preciousness of life, he remains a man day after day. This is the main idea of Aitmatov’s creativity and in the above-mentioned parable the red line passes, which is proved in the article.

Key words: spiritual, inspired, psychologist, psychodidacticus, hoarse; cry; crying song; life is art, core of education.

Айтматовдун Ааламына баш багып, анын ар бир ой-кырына аң-сезимдүү аралашып, катмарланган руханий дөөлөттөрүнөн азыктануу биздин замандаштарыбыздын гана чексиз, чен-өлчөмсүз бактысы эмес, келечек муундардын үлүшүнө буюрган улуу мурас. Биз Айтматовдун замандашы жана жердеши болгонубузга сыймыктанабыз. Ошол эле учурда болочок муун алдында улуу мурасты дал өзүндөй түшүнүп, сактап, аларга жаңы кан жүргүзө өткөрүп берүүгө жоопкербиз. Айрыкча – педагогдор!

Чыңгыз Айтматовдун гениалдуулугу – анын рухий баймаанасынын миң кырдуулугунда, чектелбес ар сырдуулугунда катылган: ал бүткүл дүйнөлүк маанидеги жазуучу, адабиятчы гана эмес, ал – улуу гуманист, терең философ, чебер психолог, изги психодидакт, адамзаттын кылдат тарбиячысы, этнопедагог.

Биз бул иликтөөнүн алкагында Айтматовду педагог – психодидакт өнүтүнөн байкап тактоо максатын карадык. Болгондо да бир эле икаянын (притча) чагылдыруусунда, “Келгин куштун ыйында” (Ч.Айтматов. Плач перелетной птицы: Притча из книги “Тавро Кассандры”) [1] руханий мелмилдеген мухиттен бир эле чөйчөк алып, анын тамчысынан азыктанууну, андан мүрөк даамын татууну, дил азыгыбызды байытууну эп көрүп олтурабыз.

Назар төшөп жаткан кичинекей (Ч.Айтматовдун чоң көлөмдүү повесть, романдарынын катарында карасак) чыгармада, болгону 13 бетти ээлеген (307-320-бб. [1]) икаяда улуу ойлор келки-келкиси менен, ар бири мөңгү баскан Ала-Тоо кыркаларындай кашкайта берилген: – жан-жаныбарлардын, Учар уучу ит менен сары жалдуу бээнин адамдар – өз ээлери менен тирүүчүлүк арабасындагы бир бүтүндүгү; алардын акыл – эси чектелүү болсо да, сезим-туюму менен бир ыргакка келе алышы; кайгы-капсалыңды аңдап, жан тарта угуп, умсунуп турушчу; келгин куштардын, айрыкча Каркыранын адамдардын бири-бирине болгон ташбоордугун түшүнө албай, четке кагып, Талчуйда кыргын болгондорду жоктоп ыйлашы – Каркыранын кошогу: Учуп барам, боздоп барам, Адамдарга, Жаратканга үнүм жетер, жалынам!...; бүгүнкү дүйнөлүк глобалдашуу, ааламдашуу процессинде ар бир этностун, уюткулуу улуттун, ал чакан, аз болобу, же көп сандуубу, көңкүбү, же жаңыдан

көз жарганыбы, ага карабай, эл бойдон, улут сапатында сакталып калышы үчүн түптүү салттарына таянышы – жигиттеринин ойроттор менен кан майданында жан кырчышып-кечишип жүргөнүнө түтүп, кудачасынын зыйнатына жөнөп, жүрөгү кармап, төшөккө жатып калган абышкасын жаш өспүрүмгө тыкыр табыштап-тапшырып, ал эми боз үй устасы Сеңирбай өзү байбичеси Кертолгоо зайыпты “кудасы – мени жоктотпой, кызыл кыргында кылыч мизинде, найза учунда жүргөн жездеси Койчумандын жогун билгизбей, алыстан эле катуу өкүрүк баштап, кошок кошуп түшкүлө!” – деп жөнөтүшү, кыргыздар өлүктү – сөөктү да урматтап, маркумдарды зыйнаттап, ый – ыр менен жерге жашыраарын баса көрсөтүшү, элдин өзгөчөлүгүн, ошого таянган түбөлүгү түздүгүн таасын бере алат.

Кыйчалыш учурга карабай өспүрүм Эламанга, – “көкүрөк күчүгүнө”, кандай болот да, кандай жок деген санаркоого тушугуп, Кертолгоо зайып Теңирден тиленип, манасчылык өнөрдү суранат; аны Теңирден ортомчу кылып ыйык көл – Ысык-Көл аркылуу суранат.

Байлык эмес, бийлик эмес, өмүр тургай, Өнөр сурайт!

Мына, кеменгер психодидакт, акылгөй педагог Айтматов өзүнүн жөп – жөнөкөй каарманы Кертолгоо зайыптын дили, тили менен, жаратылышка, Теңирге, абышкасына, балдарына жасаган мамилеси менен мыкты мурас, нуска кенч – тарбиянын өзөгүн алдыбызга тартып койду. Өнөр болгондо да эң алдыңкысын, кыргыз айтмакчы “өнөр алды – кызыл тил” демекчи, сөз өнөрүн, баатырдык, бийик рухту бапестеп өстүрүп, көтөрөр манасчылык сөз өнөрүн, – кетилбес кеп кенчин сурады.

Ал учурда, кысталыш кезеңде аңдабай калган балакай, энесинин Көлдөн тизе бүгүп, бүк түшүп, Теңирге дилин төшөп, суранганын өз өмүр жолунда бир нечелеп, ыйлап-боздоп, сооронуп да, сүйүнө-сүрдүгө да бир нечелеп, таңда-кечте, кайра-кайра карек-эсинен өткөрүп, эске саларын, эс тутумунда эми эле болуп өткөн жандуу окуядай сктап, энесинин Теңирден сурап-тилеп берген улуу манасчылык өнөр – вазипасын, анын ышкы көрөңгөсүнөн шек санабай, энелик сезим-туюму менен боолголоп, жүрөгүнө, аң-сезимине үрөн сепкендей өндүрүп берген ышы – белегин, ал үчүн Тагдырына ыраазычылыгын кийин эли тарабынан, эл оозунда урматталып, “чагылгандай манасчы Элеман” атка конгондо да көкүрөгүнүн тереңинде, аңдап туюнуу көрөңгөсүндө сактап калды [1, 314-б.].

Уккан адамдын кан-денинде сел жүргөндөй сезим толкунун жараткан Улуу Сөз – Манаста элдин өлбөстүгү, түбөлүктүүлүгү, “Түгөнгөн сайын түтөгөн, кырылган кезде чыйралган” [2; 405-бет] кыргыздын, оп тартып келе жаткан ортолошуу, ааламдашуу кыялында, дүйнөдөгү эч ким тана алгыс орду айты-

ларын, ырдаларын Кертолгоо энелик жүрөк, тукум улоочу эне сезими менен, Умай энеден бери уланып келе жаткан энелик бекем психология өзөгү менен кийинки муунга өткөрүп берген.

Бийик атуулдук, терең мекенчил сезимди, ишенимди тарбиялоодо кыргыздын нукура руханий баалуулуктары – манасчылык, төкмөчүлүк, кошокчулук – Улуу Сөз өнөрлөрү аны, элди, улутту дүйнөдөгү башка миндеген улуттардан этнос катары өзгөчөлөп, таасын-так өйдө көтөрүп турат. Элибиздин болгон башка баалуулуктары – булардын канат-бутакары.

Кошокчулук демекчи, Айтматовдун паренде каарманы Каркыра, –келип кетчү келгин куш болсо да, утурумдуу түнөгөн, байырлаган жер-суусун сыйлап, таза, пакиза тутууга үндөп, зордук-зомбулукка каршы канат күүлөп, ал эми жандууга бир берилген өмүрдү баа жеткис өзөк байлык катары түшүнүп, кызыл кыргында туш кылган элдерди, ойротторду каргышка алып, үнүн жеп, каргылдана-кардыга үнүн жутуп, мундап, муңкана ыйлаган энедей, бир боорлорун, балдарын мезгилсиз жоготкон энедей кардыга ыйлап, адамзаттын тагдырын ыйга-ырга кошуп барат:

Учуп барам,
Боздоп барам,
Адамдарга, Жаратканга
Үнүм жетер, жалынам:
Жерди этият кылгылачы,
Кылыч менен шыпыра чаап,
Кыйбагыла өмүрдү.
Көз жашымды көлкүлдөгөн,
Жүзүнөрдөн сүрткүлө!
Антсе дагы, кантсенер да
Адамдардын колдон келбес
Азабынан сактасын,
Өчүрүлгүс өрт– кырсыктан,
Тизгин тарткыс кан майдандан
Оңдой алгыс иш, муштардан
Сактай көрсүн, оо адамдар, силерди
Адамзатка каршы бүткөн
Алааматтан, сынактан
Калыс кылсын,
Алыс кылсын,

Алас койсун жараткан! (Эркин которгон автор - К. А.).

Кан жыттанса да, кыргын көрүп турса да, Өмүрдү чанып кетпегендей эле, Жерден көкшүнү суубай, балапандарын сапка тизип, ээрчиге талыкпай канат күүлөп, Каркыралар жазды утурлап кайтып келет.

Бул жашоонун кертик-кемчилдери Каркыранын кардыккан үнүндө, “кы-ыйк!” – деп кырып өткөн көкүрөгүнөн жаңырат.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Т. Тавро Кассандры. “ЭКМО” басмасы, М., 1995. – 307-320 беттери.
2. “Манас” эпосунун үчилтиги. Саякбай Каралаевдин варианты. Чоң Казат. “Мурас” басмасы, Б., 1995.

Рецензент: к.пед.н. Модокматова Н.Т.